

ТАРАС ГРИНІВСЬКИЙ, РОМАН ПАЗЮК

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича
e-mail: taraskone@gmail.com

Преса як засіб національної самоідентифікації в умовах мультикультурного суспільства Буковини кінця ХІХ – початку ХХ століть

Słowa kluczowe: historia dziennikarstwa, historia drukarstwa, czasopiśmiennictwo, prasa Bukowiny.

Ключевые слова: історія журналістики, друкарство, часописи, преса Буковини.

Key words: history of journalism, history of printing, periodicals, Bukowina press.

Вступ

Історія буковинської журналістики та видавничої справи охоплює досить тривалий період – більше двох століть. За цей час вона пройшла етапи становлення, злету, занепаду, різноманітних змін та катаклізмів, проте зробила чималий внесок у розвиток різнонаціональної культури краю. Тогочасні преса та книговидання характеризуються мовною поліфонією. Маємо видання німецькою, українською (руською, русинською), румунською, польською мовами та мовою ідиш. Іноді вони видавалися одночасно різними мовами, як і самі видавництва та друкарні готували до друку різномовні проекти. Характерним у цьому плані є період Австро-Угорської імперії, яка провадила досить толерантну та демократичну політику щодо народів, які населяли цю територію.

І хоча спадок видавничий цього періоду досить великий, проте й досі залишається маловивченим. Є окремі розвідки щодо історії

друку окремих національностей краю, проте немає комплексного порівняльного дослідження різномовних видавничих процесів.

Постановка проблеми

Мета нашого дослідження – порівняльний статистичний аналіз різномовної преси Буковини в контексті самоідентифікації націй та просвітницьких рухів національних товариств кінця XIX–початку XX століть.

Завдання – визначити роль національно-просвітницьких товариств Буковини в процесі національної ідентифікації населення краю; виокремити періодичні видання – осередки та рупори національних та міжнаціональних ідей; дати загальну ідейну та тематико-видову характеристику найвідоміших різнонаціональних видань в контексті їхньої просвітницької діяльності.

Джерельну базу становлять різномовні видання того часу, спогади учасників національних рухів, тогочасних та сучасних дослідників історії преси Буковини та друку загалом.

Основний виклад

Географічне розташування, а також різноманітні геополітичні зміни упродовж століть призвели до того, що у XIX ст. Буковина стала однією із найбагатонаціональніших провінцій Австро-Угорщини.

Уже із середини XIX ст. тут почали проводити перші переписи населення. За основу означення національності бралася мова, якою розмовляли жителі. Саме тому є змога досить точно окреслити національну палітру населення Буковини кінця XIX–початку XX ст. Свою увагу ми зосередимо на північних повітах Буковини (це територія сучасної України). Для цього використаємо дані трьох переписів – 1869, 1890 та 1910 років. Згідно них населення краю постійно збільшувалося і на 1910 рік становило 520 тис. осіб. Протягом означеного періоду українці становили загальну більшість, їхня чисельність у відсотковому співвідношенні

коливалася від 54% у 1869 році (178,7 тис. осіб) до 58% у 1890 році (243,5 тис. осіб) [Костишин 1998: 75]. На початку ХХ ст. частка українського населення через низку різних причин дещо зменшилася і у 1910 році становила 55% (283,4 тис. осіб).

Другим за чисельністю було румунськомовне населення (румуні та молдавани). Їхня частка була 18% у 1869 році (78,1 тис. осіб), 17% у 1890 році (73,1 тис. осіб) і 19% у 1910 році (96,2 тис. осіб) [Костишин 1998: 76].

Третіми у краї були євреї. Їхня кількість була на рівні 12–15%: 1869 рік – 12% (38,4 тис. осіб), 1890 рік – 14% (68, 1 тис. осіб), 1910 рік – 15% (75,1 тис. осіб) [Костишин 1998: 78].

Наступною, хоч і не дуже чисельною, проте найпривілейованішою верствою населення, варто назвати німецькомовне населення (німці та австрійці). Від часу приєднання Буковини до Австрійської імперії їх усіяко заманювали на ці території різними пільгами та привілеями. Загалом маємо такі дані: 1869 рік – 6% (21,2 тис. осіб), 1890 рік – 4% (16,3 тис. осіб), 1910 рік – 5% (26,5 тис. осіб) [Костишин 1998: 78].

Чисельність польськомовного населення вимірювалося в межах від 4% (1890 рік) до 6% (1910 рік), 18 і 30 тис. осіб відповідно [Костишин 1998: 80].

Решту населення становили липовани, словаки, чехи, вірмени, проте їхня частка сукупно була досить незначною (1–2%). Проживали тут у різні роки також цигани, однак вони ніколи не фіксувалися в офіційних переписах.

Загалом, як зазначила Галина Сенік, „на території краю проживало 9 націй, кожна з яких вважала Буковину своєю батьківщиною, незважаючи на те, якою мовою вона розмовляла” [Добржанський 1999: 168].

Таке різнобарв'я призвело врешті до створення окремих етнічних осередків, які в основу своєї діяльності ставили національну ідентифікацію та консолідацію, просвітництво та шкільництво. Для українського населення таким центром стало літературне товариство „Руська бесіда” (1869), румунського – „Товариство румунської літератури та культури на Буковині” („Sociaetății pentru cultura și literatura poporului român în Bucovina”

1862), польського – „Товариство братньої допомоги” („Towarzystwo Bratniej Pomoc” 1867), німецького – „Німецька читальня у Чернівцях” („Deutsche Lesehalle in Czernowitz” 1871).

У більшості програмних документів товариств закріплювалося прагнення до мирного співжиття та співпраці з усіма народами краю. Це дало змогу Маєру Ебнеру, авторитетному лідеру буковинських сіоністів, свого часу зазначити: „Я думаю, що мало є регіонів, [...] в яких існували і продовжують існувати такі дружні, сердечні та мирні стосунки, як в Буковині” [Осачук 2009].

А тому були спроби створити міжнаціональні просвітні товариства. Зокрема, засноване у 1877 р. „Общество для распространения общепользних знаний между народов на Буковине” мало на меті об’єднати українське і румунське сільське населення краю і стати альтернативою національним товариствам. Очолив його буковинський митрополит Сильвестр Морар-Андрієвич. Однак українська інтелігенція таку ідею не підтримала, передбачаючи в цьому ще один засіб румунізації. Кращою була ідея інтернаціонального фахового об’єднання „Буковинське учительське товариство” (рік заснування – 1872). Уже через рік воно почало видавати „Буковинську педагогічну газету” українською, німецькою та румунською мовами, а в 1882 році було реорганізоване у „Буковинське крайове учительське товариство”. В основі її діяльності – культурно-просвітницька, педагогічна та виховна робота, а її членами учителі різних національностей. І це один із типових прикладів буковинської міжнаціональної толерантності.

З часом кількість національних товариств лише зростала, все більше охоплюючи освітньо-просвітницьку сферу. Зокрема, на 1913 рік тільки українських товариств лише у Чернівцях налічувалося 54. Найактивніші з них „Руська рада” (1870), „Українська школа” (1887), „Союз” (1875), „Українська громада” (1909) тощо. Аналогічно з’являлися нові товариства інших націй (польські – студентське „Ognisko” (1877), політичне „Koło Polskie” (1890), спортивне „Sokol”, (1892); румунські – „Școala românească” („Румунська школа” 1883), „Intrunirea pedagogilor români a din Bucovinei” („Об’єднання румунських педагогів Буковини” 1893);

німецькі – „Товариство християнських німців” (1897), „Союз німецьких сільськогосподарських товариств” (1902)). Характерною особливістю їхньої діяльності було створення мережі власних читалень, а також видавництв та друкарень. „Видавничою справою займалися ледве не всі просвітні та фахові товариства” – зазначає чернівецький науковець Олександр Добржанський [Добржанський 1999: 413–414].

Наприклад, в установчих документах румунського товариства „Școala românească” зазначалося, що воно має право „на заснування початкових та середніх шкіл, заохочування та підтримку будь-якої з існуючих народних шкіл, або приватної школи; [...] на домагання допомоги від уряду та держави; на заснування та використання друкарні, книгарні та інших установ, які б сприяли досягненню мети товариства; на відстоювання в пресі освітянських інтересів румунів” [Міхаела 2005: 227].

А „Intrunirea pedagogilor români a din Bucovinei” („Об’єднання румунських педагогів Буковини”) з 1905 року почала видавати також власний часопис „Școala”, „покликаний служити всім нашим культурним інституціям, школі та викладачам як виразник справ та інтересів, праці, їхніх старань на всіх теренах громадського життя”, а також відіграти „значну роль в педагогічній організації шкільного життя, в підготовці вчителів для румунської школи, збереженні духовного румунського життя в селах тощо” [Міхаела 2005: 229].

Проте більшість із національних товариств зосереджувались переважно на випуску книг, менше приділяючи уваги періодиці. Так, у 1884 р. було зареєстровано всього 14 періодичних видань, з них німецькомовними були 8, українськомовними – 3, польськомовними – 2, румунськомовними – 1 [Павлюк 2000: 17], хоча в хронологічних межах нашого дослідження ця кількість не була сталою і постійно змінювалася.

За даними Маркуса Вінклера („Jüdische Identitäten im kommunikativen Raum Presse, Sprache und Theater in Czernowitz bis 1923”) [Winkler 2007], у період з 1900 по 1913 роки статистика буковинської преси за мовною ознакою виглядає так.

**Додаток 1. Мовна статистика буковинської періодики 1900–1013 рр.
(за Маркусом Вінклером)**

	німецька	українська	румунська	єврейська	польська	Укр.-рус
1913	42	11	7	1	1	1
1912	50	20	15	1	1	1
1911	46	17	12	1	1	1
1910	40	15	11	1	1	1
1909	35	14	9	1	1	1
1908	37	10	9	2	1	1
1907	35	11	9	0	1	1
1906	33	10	8	1	1	1
1905	28	9	5	1	1	1
1904	27	7	5	1	1	1
1903	25	6	5	1	1	1
1902	24	6	4	1	1	0
1901	24	3	2	1	1	1
1900	20	4	2	0	1	1

Щодо періодичності, то вона була різною. Наприклад, німецькомовними щоденними виданнями були „Czernowitzer Tagblatt”, „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, „Bukowinaer Nachrichten”, „Bukowinaer Volks-Zeitung”, „Czernowitzer Zeitung”. Тричі на тиждень виходили „Bukowinaer Volksblatt”, „Volkswehr”, „Bukowinaer Post”, раз на тиждень – „Volkspresse”, „Freie Lehrerzeitung”, „Czernowitzer Gemeindezeitung”, „Bukowinaer Beamtenzeitung”, „Bukowinaer deutsche Zeitung”.

Загалом, найзнаковіші німецькомовні видання Буковини зазначеного періоду, це „Bukowina” („Буковина” 1862–1867, з 1968 р. перейменована у „Czernowitzer Zeitung”), „Bukowinaer Rundschau” („Буковинський огляд” 1883–1914), „Czernowitzer Allgemeine Zeitung” („Чернівецька загальна газета” 1903–1914), „Czernowitzer Tagblatt” („Чернівецька щоденна газета” 1903–1914), „Czernowitzer Zeitung” („Чернівецька газета” 1868–1918), „Volkspresse” („Народна газета” 1897–1903), з 1903 перейменована у тижневик „Vorwärts” („Вперед” 1903–1914) та „Die Wahrheit” („Правда” 1907–1914).

Серед іншомовних видань, то українськомовна „Буковина” була щоденною, „Народний голос” – тижневик, „Борба” виходила раз на два тижні, румунськомовні „Dreptatea”, „Viitorul” та „Patria”

– двічі на тиждень, а „Lupta” – раз на тиждень. Двічі на тиждень виходила і „Gazeta Polska”.

Загалом же чисельність, наприклад, українськомовної преси, за даними Мирослава Романюка, у проміжку від 1870 року до 1940 року становить 99 видань: 89 газет, 9 журналів, 1 літературно-мистецький збірник; 3 одноднівки та 2 неперіодичних видання. До окремих автор також зараховує різні додатки до газет (10), аргументуючи це власною їхньою нумерацією. За тематичною спрямованістю – це видання партійно-політичні (24 часописи), суспільно-політичні (25), просвітньо-культурні (6), літературно-наукові (7), церковно-релігійні (3), молодіжні та для юнацтва (6), сатирично-гумористичні (6). А ще виходили 6 незалежних видань та 12 фахових: 8 – для працівників села, 4 – для вчителів народних шкіл.

Він зазначає: „Газети та журнали видавали вісім громадських спілок, товариств, культурно-просвітніх комітетів та організацій. У лютому 1870 року перша українська культурно-освітня організація у Буковині «Руська бесіда» почала видавати і першу українську газету «Буковинская Зоря». Народовське товариство «Руська рада» і москвофільське – «Народна рада» відповідно видавали 5 і 4 часописи. Окрім них, молодіжні організації мали 5 видань, вчителі та педагоги – 4, «Союз руських хліборобських спілок на Буковині «Селянська каса» – 2, а по одному – товариство розповсюдження корисних порад серед селян та Рада культури крайової для воєводства Буковини» [Романюк 2000: 100].

Загалом сім політичних партій видавали 24, а вісім громадських спілок, товариств, культурно-просвітніх комітетів та організацій – 22 пресові органи.

Перші видання („Буковинская Зоря”, „Зазуля”, „Наука”, „Лопата”, „Пріятель народа”, „Сельській Господарь” та „Родимый Листокъ”) в основному розкривають зміст ідеології українських москвофілів, їх участь у полеміці з народовцями щодо проблеми національної єдності українського народу, культурних зв’язків з іншими слов’янськими народами, питання єдиної літературної мови, правопису тощо. Аркадій Животко писав: „Лише в половині 1880 рр. На Буковині помічається пробудження української

національної думки. Знаходить вона своє оформлення в Т-ві «Руська Бесіда», що в цей час переходить до рук народовецьких. Тоді ж при активній праці Степана Смаль-Стоцького та Омеляна Поповича появляється і перший орган української думки п.н. «Буковина» [Животко 1999: 134].

Саме „Буковина” (перша щоденна українськомовна газета) активно відстоювала права жителів краю, формувала їх національно-патріотичні та світоглядні погляди. На її сторінках чимало цікавих свідчень, документів, статистичних даних про розвиток суспільно-політичної та громадської думки краю.

Ще серед видань з чітко вираженою національною позицією варто відзначити двотижневик „Праця” (1897), а також газету „Руска Рада” (1898–1908), яка уже з перших чисел активно друкувала різножанрові матеріали з політично-організаційних проблем громад, закликала до просвіти, до закладання в кожному селі читалень тощо, виступила проти друкованих видань москвофілів.

Багато в чому співзвучною була ситуація з польськими товариствами та пресою. Загалом усі їхні буковинські видання відзначаються чіткою національно-патріотичною позицією. Поляки гордо заявляли: „[...] а нам наша народність дорожча над життя” [„Gazeta Polska” 1884, №8: 2]. Перший їхній часопис „Bratek” побачив світ у 1864 році. У цей час лише німці видавали урядове видання „Bukowina”. Далі були „Ogniwo” („Ланка” 1869), „Osa” („Оса” 1881), „Przedświt” („Світанок” 1882–1883), „Przegląd Czerniowiecki” („Чернівецький огляд” 1883).

Проте найбільш знаковим явищем національно-культурного розвитку поляків Буковини стала поява у 1883 році часопису „Gazeta Polska” (1883–1914), який разом з „Буковиною”, „Czernowitzer Zeitung”, „Bukowiener Nachrichten” можна вважати одним із символів національної періодики краю. Упродовж двох років (до заснування української „Буковини”) вона була „органом не лише польської громади, але й вважала своїм обов’язком захищати інтереси українців краю. Самі поляки називали «Gazet-y Polsk-y» органом обох народів, що ставилась однаково як до польських, так і до українських справ на Буковині і «не знала різниці в щирості оборони одних та інших» [Філіпчук 1998].

Вона постійно публікує матеріали на підтримку української мови, протестує проти спроб звести „мову руську на мову російську” [„Gazeta Polska” 1883, №10: 2], рішуче підтримала народовця Мирослава Онишкевича і виступила проти москвофіла Омеляна Калужняцького під час конкурсу на заняття посади професора української мови і літератури Чернівецького університету [„Gazeta Polska” 1884, №14: 1], підтримала українське товариство „Січ” на противагу москвофільському товариству „Буковина” [„Gazeta Polska” 1884, №23: 1], закликала до об’єднання українців і поляків як пригнічених румунами елементів [„Gazeta Polska” 1884, №64: 1], виступала проти румунізації суспільства, активно пропагувала польські читальні, діяльність польських товариств, шкіл тощо.

Загалом можемо зробити деякі підсумки.

1. Різноманітна преса Буковини кінця XIX–початку XX ст. відіграла одну з провідних ролей у становленні та розвитку національно-просвітницьких ідей тогочасного суспільства. Вона консолідувала свою аудиторію довкола власної мови, самобутньої культури та освіти.
2. Разом з тим преса Буковини толерантно ставилася до національних рухів інших націй, неупереджено висвітлюючи на своїх сторінках події суспільно-політичного життя краю.
3. У більшості програмних документів національних товариств та видань закріплювалося прагнення до мирного співжиття та співпраці з усіма народами краю. І лише румунські товариства та часописи дозволяли собі шовіністичні закиди та зневажливе ставлення щодо інших націй краю.

Бібліографія

„Буковина” 1885–1909.

Добржанський О., 1999, *Національний рух українців Буковини другої половини XIX–початку XX ст.*, Чернівці.

Животко А., 1999, *Історія української преси*, Київ.

Костишин, С. (red.), 1998, *Буковина: історичний нарис*, Чернівці.

Міхаела О., 2005, *Діяльність румунських освітніх товариств Буковини „Румунська школа” та „Об’єднання румунських вчителів Буковини” (друга половина XIX–початок XX ст.)*, „Питання історії Буковини”, s. 224–231.

- Осачук С., 2009, *Буковинські німці: від Йозефа II до Адольфа Гітлера*, <http://www.ji.lviv.ua/n56texts/osachuk1.htm> [dostęp: 03.11.2019 r.].
- Павлюк О., 2000, *Буковина. Визначні постатті: 1774–1918*, Чернівці.
- Романюк М., 2000, *Українська преса Північної Буковини як джерело вивчення суспільно-політичного життя краю (1870–1940 рр.)*, Львів.
- Сеник Г., 2003, *Втрачена Австрія в найкращому змісті*, „Буковинський журнал”, nr 3–4, s. 168–172.
- Філіпчук В., 1998, *Деякі аспекти історії поляків та українсько-польських стосунків на Буковині*, <http://www.ji.lviv.ua/n14texts/filipchuk.htm> [dostęp: 03.11.2019].
- „Gazeta Polska w Czerniowcach” 1883–1907.
- Winkler M., 2007, *Jüdische Identitäten im kommunikativen Raum Presse, Sprache und Theater in Czernowitz bis 1923*, Bremen.

Streszczenie

Taras Griniwskij, Roman Pazjuk, Prasa jako narzędzie budowania tożsamości narodowej w warunkach wielokulturowego społeczeństwa na Bukowinie pod koniec XIX i na początku XX wieku

W artykule dokonano przeglądu prasy bukowińskiej z przełomu XIX i XX wieku. Przedmiotem analizy jest tu czasopiśmiennictwo różnych narodowości (w językach ukraińskim, niemieckim, rumuńskim i polskim) promujące idee tożsamości narodowej i konsolidacji ludności w warunkach współistnienia wielu kultur. Historia dziennikarstwa i drukarstwa na Bukowinie obejmuje okres ponad dwóch stuleci, na który składają się kolejne etapy szybkiego rozwoju, licznych przeobrażeń, a w końcu zaniku. W swoim długim trwaniu działalność ta przyczyniła się do rozwoju wielonarodowej kultury tej krainy; ówczesną prasę i książki cechuje językowa polifonia, pojawiają się publikacje w języku niemieckim, ukraińskim (ruskim, rusińskim), rumuńskim, polskim oraz jidysz. Liczne wydawnictwa i drukarnie miały na swoim koncie wielojęzyczne projekty, zdarzało się na przykład, że jeden tytuł ukazywał się równocześnie w kilku wersjach językowych. Okres austro-węgierski był dla tego rodzaju inicjatyw wyjątkowo sprzyjający, gdyż imperium to prowadziło politykę tolerancji i demokracji wobec ludów zamieszkujących jego terytorium. Spuścizna tego czasu, mimo że dość obfita, nie została jeszcze całkowicie zbadana. Choć istnieją prace poświęcone historii prasy i książki konkretnych narodowości, wciąż brakuje tu analizy kompleksowej, która objęłaby wielojęzyczną produkcję wydawniczą. Dlatego też głównym zamierzeniem artykułu uczyniono porównanie statystyczne i analizę wielojęzycznej prasy bukowińskiej w kontekście wzrostu tożsamości narodowej oraz ruchów oświatowych towarzystw narodowych z przełomu XIX i XX wieku.

Za cel badań obrano: określenie roli towarzystw narodowo-oświatowych na Bukowinie w procesie kształtowania się tożsamości narodowej ludności lokalnej; wyodrębnienie periodyków, które pełniły rolę organów różnych idei narodowych i między-

narodowych; ogólną charakterystykę idei, tematów i rodzajów najbardziej znanych wydawnictw w różnych językach w świetle ich roli oświatowej. W literaturze podmiotowej i przedmiotowej znalazły się pochodzące ze wskazanego okresu wydawnictwa różnojęzyczne, wspomnienia uczestników ruchów narodowych, a także badania ówczesnych i współczesnych naukowców poświęcone historii prasy bukowińskiej oraz ogólnej historii drukarstwa.

Summary

Taras Griniwskij, Roman Pazjuk, Press as a means of national self-identification under conditions of multicultural society of Bukovyna at the end of the 19th – at the beginning of the 20th century

The article reviews the Bukovinian press at the turn of the 19th and 20th centuries. The subject of the analysis is the periodicals of various nationalities (in Ukrainian, German, Romanian and Polish), promoting the ideas of national identity and the consolidation of the population in the conditions of the coexistence of many cultures. The history of journalism and printing in Bukovina covers a period of over two centuries, which consists of successive stages of rapid development, numerous transformations, and finally decay. In its long duration it contributed to the development of the multinational culture of this land; the then press and books are characterized by linguistic polyphony, there are publications in German, Ukrainian (Ruthenian, Ruthenian), Romanian, Polish and Yiddish. Numerous publishing houses and printing houses had multilingual projects to their credit, for example, it happened that one title was published simultaneously in several language versions. The Austro-Hungarian period was exceptionally favorable for such initiatives, as the empire pursued a policy of tolerance and democracy towards the peoples inhabiting its territory. The legacy of this time, although quite extensive, has not yet been fully explored. Although there are works on the history of the press and books of specific nationalities, there is still no comprehensive analysis that would include multilingual publishing production. Therefore, the main aim of the article was a statistical comparison and analysis of the multilingual Bukovinian press in the context of the growth of national identity and educational movements of national societies at the turn of the 19th and 20th centuries.

The research aims to: define the role of national and educational societies in Bukovina in the process of shaping the national identity of the local population; the selection of periodicals that acted as organs of various national and international ideas; general characteristics of the ideas, topics and types of the most famous publications in different languages in the light of their educational role. The subject and subject literature included multilingual publications from the indicated period, memories of participants in national movements, as well as research by contemporary and contemporary scientists on the history of the Bukovinian press and the general history of printing.